

HECKENAST GUSZTÁV

Lányi Pál

(A magyarországi korai kapitalizmus történetéhez)

A XVIII. század első harmadának történetével foglalkozó kutató gyakran találkozik Lányi Pál nevével. A gazdaságtörténész mint Gömör megyei bányavállalkozót és a Rákóczi-szabadságharc vasinspektorát, a politikai történet művelője mint megyéjének alispánját és többszörös országgyűlési követét, a tudománytörténet pedig mint Bél Mátyás egyik munkatársát tartja őt számon. Már ennyiből is kitűnik, hogy Lányi Pál a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke utáni évtizedek történetének nem jelentéktelen alakja. Életrajzának megírására, sokoldalú tevékenységének összefüggő bemutatására azonban mind-egyeddig senki sem tett kísérletet.

Történetíróink tartózkodását Lányi működésének, pályafutásának önálló feldolgozásától, életrajzának megírásától számos ok magyarázza. Nem volt előkelő ősök leszármazottja, s családjának hamarosan magva is szakadt anélkül, hogy rokonságba került volna akár megyéjének vezető nemeseivel, akár a magyar arisztokráciával. Ezért a genealógiai kutatás nem figyelt fel rá. Bár a közélet különböző területein tevékenykedett, működése csak a gazdasági életben volt országos jelentőségű, s XVIII. századi gazdaságtörténetünk, különösen bányászat- és ipartörténetünk a magyar történettudománynak egészen a legutóbbi időig elhanyagolt területe volt. Nem meglepő tehát, hogy régebbi, feudális szempontokkal terhelt történetírásunk nem találta érdekesnek, feldolgozásra méltónak Lányi Pál életrajzát. A Rákóczi-szabadságharc kimagasló katonai vezetőinek sorsa érdekfeszítőbb volt a gazdasági szervező munkájánál, s a szatmári béke utáni időszak politikai-közigazgatási vezetőinek tevékenysége jobban vonzotta a kutatók érdeklődését, mint a magyarországi iparfejlődés és a kohászati technológia modernizálásának problematikája.

Történettudományunknak az elmúlt másfél évtizedben végbement hatalmas fejlődése, a kutatás tematikájának társadalomtudományi megalapozása következtében előtérbe kerültek a gazdaságtörténet, a termelőerők fejlődésének kérdései. Így ma már egy Lányi Pál típusú életpálya feltárása vonzó témává lett. De még ma is szinte leküzdhetetlen akadályként tornyosulnak a kutatás elé a kedvezőtlen forrásadottságok. Lányi működésének emlékét nem őrzi összefüggő levéltári forrásanyag, s e róla szóló tanulmány megírását csak a szerencsés véletlenek találkozása tette lehetővé.

Lányi Pál személyére a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatása közben figyeltem fel. Vasinspektorságát és országos salétrom-monopóliumát már régóta számontartja a szakirodalom, a kuruc fegyver- és lőszergyártás történetének feltárása során pedig fokozatosan kibontakozott előttem 1703 és 1711 közötti tevékenysége. Amikor az elmúlt években hozzákezdtem a magyarországi vaskohászat múltjának feldolgozásához, az Országos Levéltár Pénzügy-

igazgatási (Kamarai) Levéltárának Neo-Registrata Acta (NRA) sorozatában nagy számban találtam Lányi Pál 1711 és 1733 közötti vállalkozói tevékenységére vonatkozó iratokat. Végül ismét más munkálat, a magyarországi bányászat történetének levéltári forrásaira irányuló kutatás során, Gömör megye levéltárában bizonyos mértékig választ találtam Lányi Pál származásának és társadalmi felemelkedésének problémáira. Három különböző témakörben folytatott kutatás eredményei alapján tehetek most kísérletet arra, hogy felvázoljam Lányi Pál életútját, közszereplésének közel 40 esztendejét, s bemutassam gazdasági tevékenységét, amely a magyarországi ipartörténet kimagasló úttörői közé emelte őt.

Lányi Pál születésének évét nem ismerjük. Neve Gömör megye jegyzőkönyveiben 1695-ben tűnik fel,¹ mint az alispán helyett a computus (megyei adóelszámolás) befejezésére Eperjesre küldött bizottság tagja. Megyei tisztséget ekkor még nem viselt.² Mint az alábbiakból kitűnik, nem lehetett már egészen fiatal ember, és ha tekintetbe vesszük 1733-ban bekövetkezett haláláig szinte töretlen aktivitását, születését az 1660-as évek végére vagy az 1670-es évek elejére kell tennünk.

Származását régebbi történetírásunk nem tisztázta. Általában az 1609-ben nemesített Lány, másképp Török család leszármazottjának tartják,³ Korabinsky⁴ viszont „in den Adelstand erhoben”-nak nevezi, egy XVIII. századi kéziratos dobsinai krónika pedig elmondja, hogy apja is, ő is „alle beyde ihres nehms und handwerckhs fleischhacker waren”.⁵ Az 1702—1703. és 1724—1725. évi Gömör megyei nemességigazolási jegyzőkönyvből⁶ minden kétséget kizáróan kitűnik, hogy Korabinsky jól volt értesülve: a rozsnyói lakos Lányi Pál nemességét 1696. május 14-én Laxenburgban kelt és 1696. június 4-én Szepes megyében kihirdetett armálisával bizonyította. A nemességigazolási adatokból azt is megtudjuk, hogy Lányi felesége Dirner Barbara rozsnyói polgárlány volt, akinek családja 1595-ben szerzett nemeslevelet. A Dirner-család Rózsnyó előkelőségei közé tartozhatott, mert 1647-ben bírót is adott a városnak. Ebbe az armalista városi patríciuscsaládba nősült be az említett krónika szerint mészáros Lányi Pál, s még megnemesítése előtt, agilisként⁷ kezdte meg megyei pályáját.

¹ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1691—1697. évi jegyzőkönyv. 269. fol.

² *Forgon Mihály*: Gömör-Kishont vármegye nemes családjai. Kolozsvár, 1909. II. köt. 63. l. tévesen állítja, hogy 1695-ben megyei főjegyző lett volna.

³ *Nagy Iván*: Magyarország családai. VII. köt. Pest, 1860. 26. l., *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VII. köt. Bpest, 1900. 785. hasábj., *Forgon*: i. h. stb.

⁴ *Johann Matthias Korabinsky*: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786. 608. l.

⁵ *Julius Lux*: Eine deutsche Sprachinsel im Karpatenraum, Dobschau. München, 1959. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B. No. 13.) 20. l. — Lux Gusztáv, a legújabb Dobsina-monográfia szerzőjének testvéröccse, levélben volt szíves tájékoztatni arról, hogy bátyja kutatásai szerint Lányi Pál apja Sajógömörön volt mészáros. — Lányi Pál nevét általában Lani-nak írta. A vele foglalkozó iratok Lani-nak, Lany-nak vagy Lányi-nak nevezik, a család később már csak a Lányi alakot használta. Kétségtelen, hogy a név a „mészáros” jelentésű latin lanius szóból származik.

⁶ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1702—1703. évi és nemességigazolási jegyzőkönyv. 63. ill. 88. fol. — *Forgon*: i. h. hivatkozik ezekre az adatokra, de nem ismeri fel, hogy az 1696-ban nemesített Lányi Pál azonos az 1711-ben megválasztott alispánnal, pedig a feleség neve ezt vitathatatlanná teszi.

⁷ Az „agilis” meghatározása: „maguk nem nemesek ugyan, de feleségük az, továbbá az ilyenek leszármazottai”. *Csapodi Csaba*: Szabadosok (libertini) 1514—1848. Századok 74/1940. évf. 420. l.

Házassága és első megyei megbízatása módot ad rá, hogy következtessünk társadalmi állására és felkészültségére. Fel kell tételeznünk, hogy jó módú, talán kifejezetten vagyonos család sarja volt, s legalábbis a későbbi gimnáziumnak megfelelő iskolai tanulmányokat végzett.⁸ Mindenesetre erős oldala volt a számvetés tudománya, s anyanyelvén, a magyaron kívül jól beszélt latinul és németül is. Határozott, biztos fellépése, a társadalmi érintkezésben tanúsított ügyessége képessé tette az ország katonai és politikai vezetőivel való eredményes tárgyalásokra, álláspontjának a legváltozatosabb körülmények közti érvényesítésére. Csak ilyen személyi tulajdonságok feltételezésével magyarázhatjuk, hogy még nem nemes korában egy az alispánt helyettesítő megyei bizottság (nyilván pénzügyi szakember) tagja lett, hogy az armálisának kihirdetését követő évben, 1697-ben, a megye helyettes jegyzőjévé és a hadsereg ellátásával kapcsolatos ügyeket intéző főbiztosává választották,⁹ s hogy ez utóbbi minőségében állandóan követségben járt különböző tábornokoknál, országos hatóságoknál, még Bécsben is ismételtén megfordult. 1697 végén Gömör megye pénztárosa lett. Ekkor már évi 200 forint fizetést is kapott megyéje ügyeiben való fáradozásáért. Ezután éveken át volt főpénztáros és főhadbiztos, gyakran egyszerre mindkettő is; 1699. október 7-én táblabíróvá is megválasztották.¹⁰ De az újdonsült nemes a megyei közpályán ennél többet nem remélhetett: a megyei nemesség vezetői közé nem emelkedhetett. Földbirtoka nem volt, és egyelőre nem is törekedett birtokszerzésre. Érdeklődésével (és feltételezhetően a kezében levő tőkével) a bányászat felé fordult.

1696 táján tűnik fel Lányi Dobsinán, mint az ottani rézbányák társtulajdonosa,¹¹ és 1701-ben említi őt egy megyei összeírás először mint vashámortulajdonost, a conscriptio sorrendjéből következtethetően a Rozsnyó melletti Betlérén.¹² Ez a bányaművelő és vassfeldolgozó tevékenység nyitotta meg előtte a Rákóczi-szabadságharc éveiben a társadalmi és közéleti érvényesülés útját.

Az első kuruc csapatok 1703. augusztus 19-én bukkantak fel Gömör megyében. A megye nemessége még az őszi hónapokban csatlakozott Rákóczihoz, 1704 elején a megyében levő várak is a kurucok kezére kerültek. 1703 őszén állhatott Lányi Pál is Rákóczi mellé.¹³ Gömör megye több hámorosa,

⁸ A régebbi irodalom Lányit mint jogtudóst is számontartja. (*Nagy Iván, Szinnyei i. h.*) A rendelkezésemre álló forrásanyagban ennek nincs nyoma, de hogy jogi tanulmányokat is végzett, nem lehetetlen.

⁹ Lányinak mint megyei főhadbiztosnak Bercsényi Miklós országos főhadbiztos volt a fölöttese. Talán ekkori kapcsolatuk alapozta meg Lányi Rákóczi-szabadságharc alatti karrierjét.

¹⁰ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1691—1697. és 1697—1700. évi jegyzőkönyv, passim.

¹¹ „...a Dobschinensibus in societatem possessionis fodinarum assumptum esse in anno 1696...” — állapítják meg egy 1723-ban tartott tanúvallatás jegyzőkönyvében. OL. NRA. 1073/21. — Lányi előadása szerint még édesapja szerzett rézbányát Dobsinán a XVII. században. OL. NRA. 1221/19.

¹² Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1700—1702. évi jegyzőkönyv. 62. sk. fol. — Gömör megye 1706. évi összeírása (Nova Conscriptio pro anno 1706 in Valle Roznaviensi) szerint Betlérén „officinam ferrariam possidet dominus Paulus Lani”. Uo. Iratok, 1706.

¹³ Itt kell foglalkoznom azzal a számos történeti munkában fellelhető állítással, hogy Rákóczi Lányit 1703-ban a Gömör megyei vaskohók inspektorává nevezte ki. Minthogy erre a kinevezésre levéltári forrásadatunk nincsen, Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bpest, 1959 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 13. sz.) c. munkám 52. l.-jén kétségbevonam e kinevezés megtörténtét, de teljesen elutasítani nem mertem. Időközben a Kohászati Történeti Bizottság útján meg-

így a Nagyrócén éppen hámort építő Stempel András, aki az előző években Tiszolcon már tönkrement egyszer, vagy a csetneki Szabados Tóth Márton, aki állandóan adóssággal, pénzzavarral küzdött, beállt a kuruc seregbe.¹⁴ Lányi nem csapott fel katonának, hanem a kuruc államapparátusnak ajánlotta fel szolgálatait, amiből arra következtethetünk, hogy mint bányavállalkozó és hámosos nem küzdött anyagi nehézségekkel. Vagyona, társadalmi helyzete és megyei tisztsége lehetővé tette számára, hogy a kuruc szabadságharc köznemesi vezetőrétegéhez kapcsolódjék.

Eleinte aligha voltak határozott elképzelései arról, hogyan is érvényesüljön az új rendben. Mindenesetre tovább műveltette dobsinai bányáit, és üzemben tartotta 1703 óta már két kemencével dolgozó betléri hámorát.¹⁵ Emellett 1704. március 17-től a kuruc salétrom- és puskaporgyártás hadbiztos volt. E minőségében végzett munkájáról nagyon keveset tudunk: csak anny bizonyos, hogy alája tartozott a rövid ideig fennálló jolsvai, görgői, és valószínűleg a tornai portörő malom.¹⁶ Valószínűleg ebbe az időszakba nyúlik vissza fegyveresítő főhadbiztosi tisztsége is, amelyet 1708-ban, kuruc címeinek felsorolásában, első helyen említett.¹⁷

1705 tavaszán új szervezetet kapott a kuruc salétrom- és lőporgyártás. Bár a forrásanyagban erre még utalást sem találunk, az eredmény ismeretében fel kell tételeznünk, hogy az átszervezés előkészítésében Lányinak jelentős szerepe volt. A salétrom- és puskaporgyártó hadbiztosi tisztség megszűnt, a lőporgyártás kikerült Lányi hatásköréből, ezzel szemben 1705. március 7-én mint a nagykállói salétromfőző officina inspektorát említik, 1705. április 29-én pedig megkapta (és két éven át meg is tartotta) az ország valamennyi salétromfundusának és salétromfőző officinájának bérletét. Az erről szóló fejedelmi cessionális vizsgálata azt mutatja, hogy Lányi Pál országos salétrom-monopóliuma nem tőkés bérlet volt, hanem egy fiskális üzem, illetve egy katonai szempontból létfontosságú iparág szakszerű vezetésének biztosítója. A bérlő ugyanis nem fizetett semmit a monopóliumért, hanem ellátmányt (előleget, Verlagot) kapott az államtól, s a neki folyósított összegek felhasználásáról rendszeresen számot kellett adnia. A salétrom-monopólium egyetlen említésre méltó következménye egyébként a nagykállói officina kibővítése volt, Lányi tervei szerint és irányítása alatt.¹⁸

kaptam *H. I. Bidermann*: Das Eisenhütten-Gewerbe in Ungarn, und dessen früheren Annexen einschliesslich der Militärgrenze. Pest—Graz, 1857. c. munkájának fotokópiáját. (A könyvnek Magyarországon csak 94 oldalas töredéke található, a fotokópia a bécsi Nationalbibliothek példányáról készült.) Bidermann állítja először az irodalomban, könyve 165. l.-jén, Lányi 1703. évi inspektorságát, *Ladislauus Bartholomaeides*: Inelyti Superioris Hungariae Comitatus Gömöriensis Notitia Historico-geographico-statistica. Lőcse, 1806—1808. c. munkájának 436. l.-jára hivatkozva. Bartholomaeides azonban itt nem 1703-ról, hanem 1706-ról ír, Bidermann könyvében tehát az 1703-as évszám tollvagy sajtóhiba. Ezek szerint Lányi Pál 1703. évi gömői vasinspektorságát a téves adatok sorába kell utalnunk.

¹⁴ *Heckenast*: i. m. 26. l. — Selmechányai áll. lt. (Csehszlovákia), Bányászati osztály, Főkamagrófi lt. Ord. Index 1680—1712. Thot Martinus címszó alatt több irat kivonata olvasható az 1692—1698. évekből elélegkérésről és adósságokról.

¹⁵ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1702—1703. évi és nemeségigazolási jegyzőkönyv. 69. fol.

¹⁶ *Heckenast*: i. m. 55—56. l. A forrásokból nem tűnik ki, hogy a Szepes vagy a Torna megyei Görgőről van-e szó; így lehetséges, hogy a görgői és a tornai portörő malom azonos.

¹⁷ OSzKK. Fol. Lat. 2096. p. 1.

¹⁸ *Heckenast*: i. m. 58—62. l.

A szabadságharc első éveiben Lányi nagyon különböző dolgokkal foglalkozott. Az eddig említetteken kívül 1705. április 25-én, tehát a salétrom-monopólium elnyerésével egy időben, kérésére megkapta Rákócztól a Torna megyei dézsmátságot és bordézsmátságot,¹⁹ és ez idő tájt kiszélesítette bányaművelését is: réz- (és feltehetően vas-) bányái mellett aszbesztbányát nyitott Dobsinán, s az aszbesztből éghetetlen papirost állított elő,²⁰ 1707-ben pedig „Rakoczon és dobschinai határon” társaival együtt „bizonyos cynabaris bányákat és haldokat” műveltetett.²¹ Vashámor-vállalkozását a jelek szerint nem fejlesztette. 1705/6-ban 1144 mázsa 27 font vasat, továbbá 1062 sínvasat bocsátott a szabadságharc hadiiparának rendelkezésére,²² ez megfelelt betléri hámorra egy évi termelésének. Csak nagy lassan ismerte fel, hogy ez az a terület, amelynek művelésére elsősorban hivatott. 1706 tavaszán ragadta meg a „nagy alkalmat”, amelyet vasinspektori tisztsége nyújtott.

Vasinspektori kinevezésének dátumát nem ismerjük. E minőségében 1706. július 13-án említik először, de az okirat szövege szerint tisztségét nem ekkor, hanem „már ennek előtte való időkben” kapta. A kuruc hadseregnek bizonyíthatóan 1704 decembere óta volt vasszállítója, nem saját hámorában készült vas szállítójaként 1705. március 22-én említik őt először. Ilyen tevékenysége azonban fegyveresítő főhadbiztosi funkciójából is következhetett. Amikor Lányi Pál a rozsnýói német evangélikus egyház protocollumának címlapjára felírta funkcióit, vasinspektori címét 1705 áprilisi salétrominspektori és 1707 novemberi bányászati bizottsági asszesszori címe közé tette. A kuruc hadsereg és államszervezet fokozatosan történt felépítését figyelembe véve vasinspektorsága 1704 második felétől kezdve bármely időponttól elképzelhető.²³ Mindenesetre tény, hogy egyéni érvényesülésre ezt a tisztségét csak 1706, a vastermelési válság kezdete óta használta fel.

Az 1706 tavaszától kezdve kibontakozó vastermelési válságnak a kuruc állam rézpénzinflációra alapított gazdaságpolitikája volt a főoka. A kuruc vezetők ezt kezdetben nem ismerték fel, s a keresletnek a háborús viszonyok miatti megnövekedését, valamint a vashámosok, illetve Verlegereik nyerészkedési vágyát okolták a bajokért. Ebben a helyzetben az ország vastermelői készleteik elrejtésével, árdrágítással, a vas külföldre csempészésével igyekeztek anyagi érdekeiket biztosítani, tehát szembefordultak Rákóczi számukra káros gazdaságpolitikájával. Lányi — bár a rézpénzinfláció és az egész nemesi

¹⁹ OL. Rákóczi-szabadságharc lt. II. 2. i. Prot. Inst. — Az ilyen jövedelemforrásokat később sem vetette meg: 1718-ban és 1720-ban Gömör megyében szedte be a dézsmát. Radványi áll. lt. (Csehszlovákia), Koháry-Coburg cs. lt. III. 3738.

²⁰ *Lux* : i. m. 60. l. foglalkozik Lányi aszbeszt-papirosával *Franz Ernst Bruckmann* : *Magnalia Dei* . . . Braunschweig, 1727. I. köt. 260. l. alapján. Bruckmann 1724-ben járt Dobsinán, s előadása szerint Lányi az aszbeszt-papír gyártásával 20 évvel azelőtt foglalkozott. Ezt az időmeghatározást alátámasztja Daniel Ernest Jablonski porosz udvari prédikátor 1705. dec. 29-én Ráday Pálhoz írott levele, amelyben megköszöni az ajándékba kapott „éghetetlen papirost”. Ráday Pál Iratai. I. köt. Bpest, 1955. 490. l. — Az aszbesztből készült papiros természetudományi kuriózum csupán, gyakorlati jelentősége nem volt, mert bár nem égett el a tűzben, de törékennyé vált, az írás pedig letörlődött róla. *F. E. Bruckmann* : *Historia naturalis curiosa lapidis tou Asbestou ejusque praeparatorum* . . . Braunschweig, 1727. 27. l.

²¹ OL. Rákóczi-szabadságharc lt. IV. 2. a. 1707. júl. 30. Lányi Pál levele Berthóti Lászlóhoz.

²² *Heckenast* : i. m. 28. l.

²³ Uo. 52. l. — OL. Rákóczi-szabadságharc lt. IV. 2. a. 1705. márc. 22. Ottlyk György levele Szakmári Jánoshoz. — OSzKK. Fol. Lat. 2096. p. 1.

gazdaságpolitika őt éppúgy sújtotta, mint a többi hámorost — fenntartás nélkül azonosította magát a kuruc államvezetéssel. Néhány évvel ezelőtt úgy láttam, hogy „itt a tőkés fejlődési tendenciák két útja villant fel egy pillanatra”, és „a nemesi államvezetést a tőkés fejlődés rovására is támogató”, valamint „a saját pillanatnyi érdekeiket a nemzeti függetlenségért harcoló nemesi állam fölélő tőkés elemek” ellentétéről beszéltem.²⁴ Feltételeztem ugyanis, hogy a Rákóczi-szabadságharc győzelme, Magyarország függetlenségének kivívása meggyorsította volna a kapitalista termelési mód kibontakozását hazánkban. Ezt a feltételezést azonban sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. A XVIII. században nem jöhetett létre a független Magyarország, ezért nem helyes a tőkés fejlődést előmozdító független magyar állam meg nem valósult koncepciójából kiindulva értékelni és magyarázni Lányi Pál magatartását az 1706. évi vastermelési válságban. Sokkal célravezetőbb Lányi helyzetéből és az előtte ekkor feltáruló lehetőségekből kiindulni. Magatartására elégséges magyarázat lenne a kuruc államszervezetben elfoglalt helyzete is: országos főhadbiztos, salétrom- és vasinspektor volt, s tíz esztendővel megnevesítése után vitathatatlanul a szabadságharc köznemesei vezetőrétegébe tartozott.²⁵ Későbbi pályafutásának ismeretében azonban pillanatnyi önérdékét az államérdeknek alárendelő „hazafiassága” mögött alighanem üzleti megfontolásokat kell keresnünk. Lányi a válság kibontakozásakor felismerte a vasinspektorságban rejlő lehetőségeket.

Rákóczi 1706 tavaszán kezdett a vastermelési válság okozta problémákkal foglalkozni. Június 24-iki pátensében konfiskációval, ill. testi büntetéssel fenyegette meg Abaúj, Gömör és Szepes megye hámorosait, ha nem növelik a termelést, július 13-i pátensében pedig felhatalmazta Lányi Pált, „az hazában lévő vas hámorok” inspektorát, hogy „minden kemencétül hetenként négy-négy mázsá vasat foglaljon a közönséges szükségekre azon az áron, melyre a nemes vármegye által limitáltatott”, s ha valaki ezt a hámorosok közül megtagadja, annak egész vastermelését kobozza el; ha pedig egy vaskereskedő felvásárolta az inspektor elől az államnak limitált áron járó 4 mázsát, akkor az illető kereskedő egész vaskészletét konfiskálja.²⁶

Lányi szerepe e két fejedelmi rendelet kibocsátásában bizonyítható. Rákóczi levéltárában 1706. május 12-én 1574. szám alatt regisztráltak egy „Informatio et extractus Pauli Láni quoad negotium ferri” megjelölésű iratot,²⁷ amely sajnos nem maradt ránk. Fennmaradt azonban Lányinak egy másik beadványa, amelyben javasolja, hogy a renitens hámorosok vasát kobozzák el, és ehhez rögtön katonai asszisztenciát is kér. Más forrásból tudjuk, hogy Lányi a Gömör megyei hámorosoktól a heti 4—4 mázsát már a július 13-i fejedelmi pátens kibocsátása előtt is behajtotta.²⁸ A vasinspektor hatáskörének megállapítása tehát magának Lányinak az intenciói szerint történt.

Az 1706. július 13-i pátens fenyegető hatalmat adott Lányi kezébe üzleti konkurrencsei, a többi vashámoros fölött. Mivel a rézpenz-infláció és az ennek

²⁴ *Heckenast* : i. m. 106—113. l.

²⁵ Ennek jele volt az is, hogy az 1705-i szécsényi országgyűlésen beválasztották az angol és hollandi békeközvetítők meghallgatására és a szenátus felállítására rendelt bizottságba. Ráday Pál Irtai. I. köt. Bpest, 1955. 365. l.

²⁶ *Heckenast* : i. m. 108. l.

²⁷ Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. oszt. I. köt. Pest, 1873. 23. l.

²⁸ *Heckenast* : i. m. 107—108. l.

következtében megindult bérmozgalmak miatt²⁹ a hámososok legális módon nem gazdagodhattak, sőt szinte kényszerítve voltak az állam rendeleteinek áthágására, a konfiskáció réme állandóan fejük fölött lebegett. A vaskereskedőkkel szemben alkalmazható áruelekobzás pedig a vasipar Verlegerei elleni fellépést tette lehetővé Lányinak, aki a legnagyobb, bár a legrosszabbul fizető vasfelvásárló, az állam nevében és képviselőjében szinte mint az ország összes vashámorosainak Verlegere működhetett. A gazdasági és a gazdaságon kívüli kényszerítő eszközöket, a tőkét és a katonai segédletet egyaránt az állam biztosította számára, az ily módon megkárosított és visszaszorított konkurrenséktől elragadott haszon viszont Lányit mint magánvállalkozót gazdagította.

Ebben a számára rendkívül kedvező helyzetben látott hozzá Lányi vasipari vállalkozásának fejlesztéséhez. Nem betléri hámorát bővítette,³⁰ hanem új vashámort alapított Dobsinán.

1706. április 19-én Saller Márton³¹ dobsinai lakos Kayser Éliás és Jesztel Jakab társaságában bányajogositványt (Muthungot) szerzett a dobsinai bányabíróságtól „in der Göllnitz oberhalb des Kayserischen Hammer . . . wo die Alte Maasz ist gestanden”, Lányi Pál, Bácsmegyey Ádám és önmaga számára.³² A vállalkozók itt hamarosan vasolvasztó kemencét építettek. Az üzem tényleges vezetője Saller lett, aki azonban Verlegerétől, Lányitól függött.³³ Az építkezés költségeit a családi hagyomány szerint elsősorban Lányi viselte,³⁴ de ezt a beállítást rögtön gyanússá teszi, hogy a kincstárral folytatott hagyatéki pörben hangzott el.³⁵ A hagyatéki pör irataiból egészen más kép bontakozik ki, mint az örökösök elbeszéléséből. Kayser Éliás, aki 1706-ban jelen volt a vasolvasztó alapjául szolgáló Muthung kiváltásánál, 1732-ben úgy vallott, hogy az olvasztó nem Lányi, hanem Rákóczi, és főleg az ország költségén épült.³⁶ Erre mutat Bácsmegyey Ádámnak, a kuruc tüzérség helyettes főkapitányának szereplése is a vállalkozók között, mert Lányival és Sallerral ellentétben Bácsmegyey nem volt bányavállalkozó. Nem volt bányavállalkozó a kuruc tüzérség főinspektora, Sréter János sem, aki 1709-ben Bácsmegyey helyén szerepel az

²⁹ Uo. 109—110. 1.

³⁰ A betléri hámor a kurucok Gömör megyéből való kivonulásáig, 1709 őszéig működött, s a szatmári béke után Lányi hamarosan ismét üzembe helyezte. OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub B. ill. Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1715—1716. évi jegyzőkönyv, 98. fol.

³¹ Saller Márton József 1680 táján költözött Dobsinára Pálffy János németprónai uradalmából. (OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub Q. jelzésű 1732. évi tanúvallatás, 13. kérdőpont.) Valószínűleg a bányászatban és kohászatban tevékenykedett, feltehetően jó eredménnyel, mert 1702-ben armálist szerzett. (Rimaszombati áll. lt., [Csehszlovákia], Gömör vm. lt., 1702—1703. évi és nemességigazolási jegyzőkönyv.) Később azonban, valószínűleg az 1710-es években „... alchymiam . . . per 7 annos tentaverit”, s ebbe tönkrement. (OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub Q. Wasserbauch János dobsinai bíró tanúvallomása a 15. kérdőpontra.)

³² OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub D. jelzésű Muthung-másolat a dobsinai bányakönyvből.

³³ „... existente Verlegero Domino Paulo Lányi. . .” OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub Q. jelzésű tanúvallatás, 16. kérdőpont.

³⁴ „Constat ex actis officinam in praemisso vetusto more assignato loco (ti. Muthung útján — H. G.) anno statim eodem 1706 sumptibus imprimis Pauli Lani erectam sub inspectione praefati ejus socii Martini Josephi Saller” — mondják a leányági örökösök 1765. március 30-án (OL. NRA. 1472/22. sub A.), de az „aktákból” inkább ennek az ellenkezője tűnik ki.

³⁵ A fiscalis procurator nem is hitte el. OL. NRA. 1223/28.

³⁶ „... sumptibus Rákóczianis et potissimum regni certa fuerit domus fusoria, seu furnus ferrofusorius erectus. . .” OL. NRA. 1106/15.

üzem egyik vezetőjeként.³⁷ A döntő bizonyítékát annak, hogy a dobsinai vasolvasztót Lányi nem saját vagyonából, hanem az állam költségén építtette, Lányi 1707. évi vasinspektori számadásában találjuk meg. Eszerint „új hámor építésére kiadott Lányi 1645 frt. 60 den.-t, a belső berendezésre, üllőkért, szerszámokért 756 frt-ot, ácsoknak a hajtó (vizi) kerekekért és vályúkért 73 frt-ot”.³⁸ Ezek az adatok arra mutatnak, hogy a dobsinai hámor állami funkciót betöltő vállalkozók magánemberként szerzett bányajogosítványa alapján, államköltségen épült. A tulajdonviszony tisztázatlanságának színté kómikus kifejezője, hogy Lányi egy 1709-ben Bercsényihez írott levelének fogalmazványában „dobschinai aczély hutám”-ról beszél, az elküldött tisztázatlanban óvatosabban csak „itten dobschinai határon erigált aczély és bomba öntő hutát” mond.³⁹ A Bercsényivel folytatott levélváltás⁴⁰ során Lányi Sallert a tényleges helyzetnek megfelelően rationistájának (számadójának) nevezi, Bercsényi pedig megrója őt ezért, mondván, hogy Saller Lányinak nem rationistája, hanem társa, mert „azon dobsinai hutát . . . föl vévén”, egyenlő jussa van hozzá a hámor vállalkozónak, s ebben Bercsényinek formálisan igaza is van. Kiténik Bercsényi leveléből, hogy az üzemeltetéshez szükséges Verlag folyósítása Saller számára Lányi kötelessége volt, nem világos azonban, hogy Lányi saját pénzből fizette-e a Verлагot vagy állami pénzből. Valószínűleg mindkettőből, mert ha hadianyagot gyártott, a tűzéréség ellátmányából vehetett fel pénzt — utólag. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a feldolgozandó vasércet Lányi bányáiból Gömör megyei jobbágyok állami fuvarkötelezettségük fejében szállították a hámorhoz, és hogy az üzem vezetője, Saller, aki egyszerre volt Lányi alkalmazottja és társa, fizetését (vagy annak legalább egy részét) az állami gabonadicából vette ki.⁴¹

Lányi Pál számára tehát a vasinspektori tisztség a vastermelési válság idején egyrészt félelmetes pozíciót jelentett üzleti konkurrencsei fölött, másrészt lehetőséget egy tisztázatlan tulajdonjogú üzem létesítésére, mindenesetre az állam költségén.⁴² Ha pozícióját meg tudta volna tartani, néhány éven belül az ország legtekintélyesebb vasipari vállalkozója lehetett volna.

Lányi azonban nem tudta megtartani pozícióját. A konkurens Verlegerek előbb megyéjében, majd a fejedelem előtt is őt okolták a vastermelési válság bekövetkezéséért. 1707 elején vizsgálat indult ellene. A közel egy esztendőig húzódó eljárás során kitűnt, hogy a válság oka nem a vasinspektor tevékenysége, hanem a szükségleteknek a háború következtében történt megnövekedése, a hadsereg hatalmas vasfogyasztása, valamint a rézpénzinfláció, amely kihívta a vashámosok ellenállását. Lányit rehabilitálták, sőt — vasinspektori tisztségének megtartása mellett — az 1707 végén kiküldött bányai bizottság tagjává is kinevezték. Látszólag tehát visszanyerte, sőt meg is szilárdította pozícióját, valójában azonban a kuruc szabadságharc hanyatlása következtében hamarosan kezdett kicsúszni lába alól a talaj. 1708 őszén a Habsburg-csapatok benyomultak a Garam menti bányavárosokba, s 1709

³⁷ Bercsényi Miklós levele Lányi Pálhoz. OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub C

³⁸ A „vasinspektor” számadásaiból. Budapesti Hírlap, 1908. szept. 3. 22. l.

³⁹ OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub B. (1709. szept. 20.) és OL. Rákóczi-szabadságharc lt. II. 6. a. (1709. szept. 24.)

⁴⁰ OL. NRA. 1225/7. ad sub. A. No. 6. sub B. ill. sub C.

⁴¹ OL. NRA. 1106/15.

⁴² A dobsinai hámoralapításban kétségkívül érzékelhető a kuruc állam részéről bizonyos protekcionista színezet, hasonlóan az ugyancsak Lányi Pál nevéhez fűződő 1705. évi salétrommonopóliumhoz. Vö. *Heckenast* : i. m. 61. l.

folyamán hadszíntér lett, majd el is vészett a kurucok számára Lányi pátriája, Gömör megye.⁴³

Rákóczi hontalanná lett hívét a nagybányai (csakhamar Munkácsra áthelyezett) pénzverde élére állította, s rábízta munkácsi vashámorait is. A nagyra törő vállalkozó a szabadságharc utolsó másfél esztendejében a fejedelem magán-gazdaságának tisztviselője lett, s bár a munkácsi lőszergyártás megszervezése az ő nevéhez fűződik,⁴⁴ aligha volt meglepő sorsának változásával. Mégis megmaradt a fejedelem hűségén, sőt a szabadságharc bukásakor követte Rákóczit lengyelországi bújdosásába is. Az emigrációban azonban hamarosan felismerte, hogy a kuruc ügy végleg elbukott, s a császári amnesztiát elfogadva 1711 augusztusában hazatért Ráday Pál, Hellenbach János Gottfried, Sréter János, Keczer Sándor és más kiemelkedő szerepet vitt kuruc köznemesek társaságában.⁴⁵

Itthon első útja Dobsinára vezetett.

Amikor az előnyomuló császári seregek 1709 végén elfoglalták Dobsinát, többszáz szekér vasérc hevert feldolgozatlanul a vasolvasztó mellett. A császáriak nem folytatták az üzemeltetést, pestis dúlt Dobsinán, és Saller vigyázott a készletre. Lányi tüstént hazaérkezése után birtokbavette, most már mint vitathatatlan magántulajdonát, azt a vashámort, amelyet Rákóczi megbízásából és a kuruc állam költségén hozott létre. Jögeime csak annyi volt, hogy ő állott a szabadságharc éveiben is a hámor élén. Az épületeket és a felszerelést renováltatta, s a következő években is a kuruc időkben odahordott nyersanyaggal dolgoztatott. Minthogy így sem bányászatra, sem fuvarra nem kellett költenie, hatalmas nyereségre tett szert.⁴⁶ Ezzel alapozta meg most ismét föl-felé ívelő pályáját.

Gazdasági helyzetének megszilárdítását szolgálta Lányinak hazatérése utáni politikai tevékenysége. A vasinspektorsághoz hasonló gazdasági pozíciót a megváltozott viszonyok között nem remélhetett. Ezért a megyei tisztségviselést használta ugródeszkának. 1711. november 26-án Gömör megye nemesei alispánjukká választották.⁴⁷

E számunkra meglepő választás okairól semmi bizonyosat nem tudunk. Pedig súlyos okok készíthették a megyegyűlést, ha egy birtoktalan armalistát emeltek a gömöri földesurak az alispáni székre, még hozzá alig 15 évvel meg-nemesítése után. Az egyik ok valószínűleg a rendkívüli viszonyokban rejtett. A háborútól kiélt területen pestisjárvány pusztított, a megyét idegen katonaság szállta meg. Ilyen körülmények között az alispánság nehéz teher volt és különleges képességeket követelt. Lányinak pedig, ha birtoka nem is, vagyona volt, s tárgyalóképességét, politikai tapasztalatait — régebben a megye, újabban a szabadságharc szolgálatában — nem lehetett elvitatni. Emellett talán szerepet játszottak a választásban bizonyos kuruc illúziók is, hiszen köz-tudomású volt róla, hogy annakidején Rákóczi bizalmi emberei közé tartozott. Akiket ilyen illúziók fűtöttek, azok csalódtak. Lányi tudta, hogy a kurucságnak bealkonyult; tudta, hogy alkalmazkodnia kell az új rendhez, ha érvényesülni akar. Lehet, hogy szívesen vette volna Rákóczi visszatérését, de óvakodott

⁴³ Uo. 110—113., 130. és 133. l.

⁴⁴ Uo. 134—135. l.

⁴⁵ Uo. 28. l.

⁴⁶ OL. NRA. 1106/15.

⁴⁷ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1711—1713. évi jegyző-könyv. 79. fol.

ennek előmozdítására bármit is tenni. Lakonikus rövidséggel jellemezte őt részegségében egy rozsnyói armalista kereskedő: „hamis hitű volt, hamis hitű lesz”.⁴⁸

Politikai álláspontja megfelelt a felső-magyarországi protestáns köznemesekének. Szinte szimbolikus jelenség, hogy első alispáni gesztusa egy protestáció benyújtása volt Ráday Pál birtokügyében és nevében.⁴⁹ De nem vagyunk csupán ilyen szimbólumokra utalva. Félreérthetetlenül tanúskodik fel-fogásáról, köznemesi realizmusáról és megalkuvásáról, de ennek korlátairól is, naplója az 1712. évi országgyűlésről,⁵⁰ amelyen Gömör követe volt.

A szatmári béke utáni évben megnyílt országgyűlésen híven tükröződtek a királyi hatalom és a rendek közötti erőviszonyok. A Rákóczi-szabadságharc elbukott, de a bukás király és rendek közötti megegyezés és kibékülés formáját öltötte. A rendek visszavonultak a királyi hatalom, az osztrák uralom elől, de sértetlenül megőrizték privilégiumaikat a jobbággyokkal szemben. Csupán a 13 vármegye követei tettek gyenge kísérletet a királyi hatalom némi korlátozására: felszólaltak az I. József-féle koronázási hitlevél „prout diaetaliter conventum fuerit” formulája ellen, mondván, hogy a rendi privilégiumoknak későbbi értelmezésüktől való függővétele József kiskorúsága miatt került bele a hitlevél szövegébe, III. Károly azonban nagykorú, így a rendek számára fenyegető értelmű formula bízvást elhagyható. Amikor azonban látták, hogy előterjesztésük semmi visszhangot nem kelt, elálltak javaslatuktól. A protestáns követek is tanúsítottak némi ellenállást a katolikusok agresszív magatartásával szemben, s Ráday Pál a vita hevében azt állította, hogy a Status Evangelicus nevében szól. Erre kitört a vihar, s a katolikusok „mit akar kegyelmetek, fel akarja ismét kegyelmetek kötni a kolompot” kiáltásokkal beléfojtották Rádayba a szót. Lányi mindkét ellenzéki akcióban részt vett, talán az egyik kezdeményező is ő volt, legalábbis erre utal, hogy Ráday lehurrogása után a megszeppent protestánsok négy követet küldtek kimagyarázkodásra a királyhoz, s az egyik közülük Lányi volt.⁵¹ Kiténik ezekből a mozzanatokból, hogy Lányi az országgyűlésen az ellenzékhez tartozott, de ez az ellenzék nagyon gyenge és bátortalan volt, semmiképpen sem tekinthető kurucnak. Hiba lenne túlzott következtetéseket levonnunk abból az apróságból, hogy Károlyi Sándorról írván kiszaladt Lányi tolla alól egy „Dominus Generalis”. Lányi nem törekedett politikai közszereplésre, sem mint alispán, sem mint országgyűlési követ. Politikai tevékenységét vasipari vállalkozásaiban kamatoztatta.

A szatmári béke alapján számára is biztosított amnesztia révén Lengyelországból való hazatérése után azonnal visszakapta betléri hámorát, és

⁴⁸ Lányi alispánsága idején nagyon sok nemes ellen indult eljárás az alispán szidalmazása miatt. A nemesek Lányi-ellenes kifakadásait eléggé megmagyarázza parvenű volta, de észre kell vennünk a kuruc nosztalgiát például a részeg Andrassy László kitörésében: „b. . . . a lelkét a vármegyének, kettőt-hármat megölök bennük, kiváltképpen Lányi Pált, aztán megtalálom Rákóczit”. Jellemző viszont, hogy ezek a kuruc nosztalgiák mindig csak borközi állapotban nyilatkoznak meg; a megyei nemesség, ha józan, a szatmári béke alapján áll. Uo., 1711–1713 és 1713–1714. évi jegyzőkönyvek, passim.

⁴⁹ Uo., 1711–1713. évi jegyzőkönyv. 82–83. fol.

⁵⁰ Lányi Pál gömői alispán naplója, az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. Közli: Thury Etele. Történelmi Tár, 1903. 395–413. 1. és 1904. 1–34. 1.

⁵¹ A négyes követség összetétele Lányi országos tekintélyéről tanúskodik: a reformátusokat Ráday Pál (Rákóczi volt kancellárja) és Komáromi György debreceni főbíró (a Pálffy János és Károlyi Sándor közti, a szatmári békéhez vezető tárgyalások egyik közvetítője), az evangélikusokat báró Hellenbach János Gottfried (Rákóczi volt főkamara-grófja) és Lányi képviselte.

— mint láttuk — tulajdonosként ült be az 1707-ben Dobsinán a kuruc állam költségén épült vashámorba. Ezenkívül azonban szemet vetett a dobsinai Antoni-hagyatéokra is.

Antoni alias Schwarzenberg Éliás dobsinai bányavállalkozó Losonczy Gyürky Pál jobbágya volt, a dobsinai armalista Remenik hámosos családból nősült. 1703. június 18-án 500 rajnai forinton váltotta meg magát és jobbágytelkét, de már 1706-ban meghalt. Gyermekei nem voltak, így özvegyének 1710-ben bekövetkezett halála után javai a kincstárra szálltak.⁵² Az Antoni-hagyaték az ingóságokon kívül két lakóházból, egy kocsmából, egy réz- és két vashámorból, valamint a hozzájuk tartozó bányarészekből, továbbá jobbágyföldekből és egy allodiumból állott. A császári csapatok Dobsinára való benyomulása után Meixner Ferenc kamarai biztos az Antoni-hagyatékot Streczius János György löcsei kereskedőnek adta. Hamarosan jelentkeztek azonban az elhunyt különböző rokonai, köztük nevelt fiai és Saller is. Az igénylők 1711. december 9-én megosztottak az örökségen. A Gölnic vizén fekvő, már Szepes megye földjén épült vashámor adósság fejében Grünblat Lajos iglói hámososé lett, a várostól délre, a Dobsina-patakon épült hámos és a rézolvasztó hámos Salleré. A barátságos osztozkodás alkalmából, mint alispán, Lányi közvetített a szembenálló felek között, ezért kapott a hagyatékból egy több mint 200 frt. értékű díszövet, és megvásárolhatta 696 frt-ért a Schwarzenbergen levő rézbányák Antoni tulajdonában volt $\frac{1}{8}$ részét. Saller nem boldogult a neki jutott vas- és rézhámor renoválásával, úgyhogy Verlegeréhez kellett fordulnia. Lányi 563 frt. 52 d.-t fektetett be Saller hámosaiba, és magának követelte immár az egész hagyatékot.⁵³ Igényét, hogy a vele szemben fennálló tartozások címén szerezhesse meg az Antoni-vagyont, a kamara 1713. június 7-én elutasította, néhány nap múlva, június 26-án azonban hozzájárult ahhoz, hogy Lányi 300 magyar forinton megvásárolja a hagyatékot. A kamara hozzájárulását azzal indokolta, hogy a hagyaték a különböző rokonok kezén tönkrement, s kincstári kezelésben tartása sem az egyes bánya- és kohóművek megromlott állapota, sem más kamarai birtokoktól való távolsága miatt nem volna előnyös.⁵⁴ Ennek az indokolásnak azonban ellentmond mind az Antoni-hagyaték 1711. évi aestimatiója, amely alkalommal csak a Gölnic vizén épült hámost 1200 frt-ra becsülték, mind az az 1714. április 11-én, az összes érdekeltek bevonásával létrejött megegyezés, amely az Antoni-hagyaték ügyét lezárta. E megegyezés szerint a hagyatékot végérvényesen Lányi kapta, de a rézolvasztót ideiglenesen át kellett engednie a kincstárnak mindaddig, amíg a kincstár saját rézolvasztója Alsó-Sajón föl nem épül; ettől függetlenül Lányi a bányáiban termelt rezet a dobsinai olvasztóban a kincstári kezelés időszakában is feldolgoztathatta.⁵⁵ A dobsinai rézolvasztóra tehát igenis szüksége volt a kincstárnak, nem beszélve arról, hogy Alsó-Sajó messzebbre fekszik a felső-magyarországi kincstári bányák központjától, Szomolnoktól, mint Dobsina. Az Antoni-hagyaték ilyen kedvező feltételekkel való megszerzésére valószínűleg alispáni tiszte és országgyűlési követsége révén nyílt alkalma Lányinak. Bizonyosan országgyűlési követként állott módjában az Antoni-hagyatéokra nádori adománylevelet szereznie, s ezzel végre földesúrrá lennie Dobsina városában.⁵⁶

⁵² OL. NRA. 1221/1—2. és 1223/27.

⁵³ OL. NRA. 1221/8., 1221/55., 1223/27.

⁵⁴ OL. NRA. 1221/4—5.

⁵⁵ OL. NRA. 1221/8—9.

⁵⁶ OL. UC. 161/6.

1714. január 15-én Lányi lemondott az alispánságról.⁵⁷ Nem tudjuk, ő akart-e szabadulni funkciójától, vagy a megye tőle, csak az kétségtelen, hogy jól kihasználta alispánságának két és negyed esztendejét. A hadsereg elszállásolásával és ellátásával kapcsolatos ügyekben ezután is ő képviselte a megyét, s rövid megszakításokkal hosszú éveken át volt Gömör megye pénztárosa. Országgyűlési követsége is végetért 1715-ben. E minőségében részt vett az 1715. évi regnicolaris conscriptio munkálataiban, mint az egyik, Vas megyét összeíró biztos.⁵⁸ 1716-tól kezdve néhány esztendőn át úgyszólván teljesen üzleti vállalkozásainak szentelhette magát.

A megyei repartíciók tanúsága szerint 1716 elején Dobsinán, Betlérén és Nagyszlaboson voltak vashámorai, 1716 végétől nagyszlabosi hámorát már nem említik, 1717-ben viszont a megyének tett szolgálatai fejében felmentik a hámorai után járó dica fizetése alól. Vállalkozásának súlypontja vitathatatlanul Dobsina, ahol 1724-ben 2 vashámorát írnak össze „praeter massam”,⁵⁹ amely massa keletkezéstörténete a magyarországi vaskohászat múltjának eddig teljesen ismeretlen, új korszakot nyitó fejezete.

Lányi nevezetes massájának őse a Rákóczi megbízásából és a kuruc állam költségén épült, s a szatmári béke után Lányi által kisajátított és renováltatott vasolvasztó volt. Az üzem fejlődésének történetét elsősorban később, az 1730-as, illetve 1760-as évek elején tett tanúvallomásokból rekonstruálhatjuk, amelyek a lényegyet tekintve egybehangzanak, de éppen az 1710-es évek üzemtörténetének kronológiájában bizonytalanok. Nem tűnik ki belőlük egyértelműen, mikor indult meg az üzemben Lányi hazatérése után a munka, és hány évig folyt. A tanúk általában „két-három, vagy több” évet emlegetnek, s Petrovics Mihály rozsnyói polgár, aki 1715 óta állott Lányi szolgálatában, azt vallotta 1763-ban, hogy 1717 körül szüntették meg itt a munkát. A Lányi-örökösök ugyanezidőtájt úgy tudták, hogy Saller 1718-ig állt az üzem élén, amikor is Lányi panaszára a bíróság „propter malam administrationem” 5118 frt-ban marasztalta el. A különböző vallomásokat egybevetve legkorábban 1716-ban, legkésőbb 1718-ban történhetett, hogy az 1707-ben épült vasolvasztóban, minthogy nedves helyen állott és a nedvesség károsan befolyásolta a gyártási folyamatot, abbahagyták a munkát, s közvetlenül mellette, száraz helyen új olvasztót építettek. A régi épületeket lebontották, s minden használható dolgot, így a fűjtatókat és a szerszámokat átvitték az új üzembe. Az új olvasztó szintén a Gölnic vizén, közvetlenül a Pulszky-(azelőtt Kayser-) féle hámor fölött állott. Az olvasztóból nyert nyersvas feldolgozására Lányi közvetlenül a Pulszky-féle hámor alatt egy kovácsoló hámort (malleaturam majorem) és egy nyújtóhámort építtetett, 1718-ban vagy 1719-ben. A Lányi-féle üzemkomplexum így közrefogta a Pulszky-hámort, s bár a csetneki uradalom официálisai ismételtelen is úgy találták, hogy az olvasztó üzemeltetése nem gátolja a munkát Pulszky hámorában, valójában Lányi „a víznek folyását nem engedvén”, Pulszky „kintelenítettett az hámort félben hadni” s 1722. január 5-én Lányinak 1200 frt-ért eladni.⁶⁰

⁵⁷ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1713—1714. évi jegyzőkönyv. 241. fol.

⁵⁸ Uo., 1715—1716. évi jegyzőkönyv. 149. fol.

⁵⁹ Uo., 1715—1716. évi jegyzőkönyv. 98. sk. fol., 1716—1720. évi jegyzőkönyv. 7. sk. és 76. sk. fol., 1722—1727. évi adókievetési jegyzőkönyv (Prot. Impositionum), 1724.

⁶⁰ OL. NRA. 1106/15., 1225/7. ad sub A. No. 6. sub A, sub G, H, I, K és sub Q. 35. kérdőpont, 1304/12., 1472/22. sub A.

Lányi ez üzemkomplexum felépítésével nagyjelentőségű technikai újítást akart meghonosítani Magyarországon.

A vasércet az ókorban és a középkorban kis bucakemencékben redukálták. A redukációs folyamat végén, a salak eltávolítása után, a kemence alján képlékeny, kovácsolható vasbucá maradt. A középkor folyamán lassan növelték a kemence méreteit, s így a redukció egyre magasabb hőfokon ment végbe. Amikor sikerült a vas olvadáspontját, az 1535 °C-t túllépni, a vasérc egyrészmár cseppfolyósnyersvasként jött ki a kemencéből, más része továbbra is bucává ülepedett az olvasztótér alján. A kemence olvasztóterének további növelésével sikerült a vasércet teljes egészében nyersvassá olvasztani. Az így előállított nyersvas magas széntartalmú volt; hogy megmunkálhatóvá tegyék, a fölösleges szénét újabb hevítéssel távolították el. A vasércet teljes egészében megolvasztó kemence a magaskohó, a benne előállított nyersvasból a frisstűzőn lett megmunkálásra alkalmas kovácsvas vagy acél. A magaskemencék a XV. században jelentek meg Nyugat-Európában. Magyarországon azonban még a XVIII. század elején is csak a vasércet részben megolvasztó, részben bucavassá redukáló aknakemencék, úgynevezett német hámorok, és ennél valamivel kisebb méretű tótkemencék működtek.

Lányi Pál 1718/19-ben a Pulszky-hámor fölött magaskohót akart építtetni. Ezért Stájerországból hozatott munkásokat, és stájerországi mesterrel, Frait Jánossal tervezette meg a bevezetni szándékolt „operatio Styriaca”-t. Az új vállalkozás számára 3 évre immunitást is szerzett a csetneki uradalomnak járó census alól (később évi 25 majd 30 forintot fizetett, ami valamivel több volt, mint a Gömörben szokásos földesúri census), a megyei adót pedig később sem kellett megfizetnie. Az „operatio Styriaca” bevezetésével kudarcot vallott, vállalkozókedvét azonban nem veszítette el. Újabb munkásokat hívott be Stájerországból, és most már Szászországból is, s ez utóbbiak tanácsai és útmutatása szerint 1722-ben felépült a volt Pulszky-hámor munkás-szállásának helyén az első magyarországi magaskohó; a Pulszky-hámort a nyersvas újrahevítésére szolgáló frisstűzzé alakították át.⁶¹

Eközben Lányi megyéje ismét követként küldte az 1722/23. évi országgyűlésre. Követi ténylekedéséről most nem maradt fenn napló; hogy az országgyűlés munkájából részt kért, arról az 1715–1722. évi rendszeres bizottság

⁶¹ OL. NRA. 1472/22. sub A., 1225/7. ad sub A. No. 6. sub Q. 36—37. kérdőpont. Az 1600 °C-t kibíró építőanyagot a Zólyom megyei Valaszkáról hozatta.

Az eddigi szakirodalom *Bidermann*: i. m. 42. l. alapján egyöntetűen azt állítja, hogy az első magyarországi magaskohó 1680-ban épült Dobsinán, a Gölnic vizén. Bidermann megállapítása a dobsinai Fischer-család családi hagyományán alapul. Eszerint a magaskohó tervezője és építője a Szászországból bevándorolt Fischer Dániel volt. 1680-ban azonban nem épült hámor vagy vasolvasztó Dobsinán, s a forrásanyagban 1680 és 1722 között sehol nem szerepel magaskohó. A dobsinai „Hochofen” először Lányi Pálnak egy 1722. jan. 30-án kelt beadványában (Selmezbányai áll. lt., [Csehszlovákia], Bányászati osztály, Főkamaragrófi lt., Ord. 1722. Nro. 124.) fordul elő, utóbb a Lányi-örökösök hivatkoznak arra, hogy „Paulus Lani . . . artem ferri fusoriam primus in regnum magnis suis laboribus et expensis cum insigni publici emolumento induxerit promovitque” (OL. NRA. 1472/22.). Az időmeghatározástól eltekintve a Fischerek családi hagyományát igazolják a források. Egy 1763. évi tanúvallomás név szerint megemlékezik bizonyos Szászországból bevándorolt Fridericus Fischerről, aki Lányi hívására jött Dobsinára, s 1763-ban a városi masszában dolgozott. (OL. NRA. 1304/12.) Az 1680-as évszám is előfordul a Lányi-féle vasműre vonatkozó iratokban, de nem a Fischerek, hanem az ugyancsak Lányi szolgálatában állott Saller Dobsinára költözésének időpontjaként (ld. 31. jegyzet).

javaslatainak a vas- és rézbányászattal kapcsolatos paragrafusaihoz írott észrevételei⁶² tanuskodnak. Persze elsősorban nem az ország vasiparának, hanem saját üzemének fellendítése foglalkoztatta, s amíg a rendszeres bizottság javaslata kapcsán általánosságban felhívta az udvari kamara figyelmét néhány olyan ésszerű intézkedésre, amellyel javítani lehetne a magyarországi vas minőségét és növelni termelését, egyúttal konkrétan felajánlott az udvari haditanácsnak és a császári tüzérségnek 800 bécsi mázsás stájer minőségű vasat dobsinai kohójából a Duna mentén fekvő hadszertárak és erődítmények számára mázsánként 4 1/2—5 1/2 R. frt-os áron, mázsánként és mérföldenként 3 kr. fuvardíjjal, amit 1723 folyamán szállítana. Kötelezte magát, hogy a nála megrendelt különféle vasárakat a megrendeléstől számított két hónap múlva leszállítja, s a vételárnak felét ekkor, felét fél év múlva kérte. A tekintélyes bevételt biztosító üzlet a császári szállító öntudatát és III. Károly protectionalisát is meghozta számára. Így nemesi lakóháza, majorsága, sörfőzője és kocsmája, valamint vasolvasztója, két háhora, malma és mészárszéke egyszerűsmindekkorra mentesült a katonai beszállásolás alól.⁶³ Ennyivel azonban nem érte be, s az országgyűlés végén 2400 frt-ért felkérte az udvari kamarától a csak 2100 frt-ra becsült dobsinai Rákóczi-féle portiót, amelynek jobbágytelkei Csetneken, Fekete-Lehotán, Kis-Szlaboson, Fekete-Patakon, Berdárkán, Felső-Sajón, Ohtinán, Petermányon, Gencsen és Dobsinán voltak szétszórva. Kérésének teljesítése akadályokba ütközött, s még egy követségre volt szükség, az 1728—1729. évi országgyűlésen, hogy 1730. január 30-án megkapja végre 5318 1/3 R. frt-ért a királyi adománylevelet a csetneki uradalom Rákóczi-Aspremont részére.⁶⁴ Lányi földbirtokos mivolta most már nem nádori, hanem királyi donáción nyugodott, s már nem az Antoni-sessió földesuraként, hanem mint a csetneki uradalom részbirtokosa törekedhetett arra, hogy Dobsina városát jobbágyközségévé süllyessze.

Lányi Pál küzdelme Dobsinával ekkor már közel 10 éve tartott. A küzdelem a leghevesebben az italmérs monopóliumáért folyt.⁶⁵ Lányi mint az Antoni-sessió földesura nem tartotta tiszteletben a város jogát az educillatióra, s alighanem az italmérésből származó jövedelem ösztönözte legerősebben Lányit arra, hogy királyi adománylevelével segítségével kerekedjék a város fölé. III. Károly donációja azonban kifejezetten biztosította Dobsina italmérsi jogát, megtiltván Lányinak a városban és környékén az educillatiót. (A Gölnic menti hámorban viszont szabad volt Lányi számára a kocsmáltatás.) Lányi túltette magát a király tilalmán, s amikor Dobsina ezért a kamarai hatóságokhoz fordult védelemért, a megdühödött földesúr 1731. szeptember 24-én a csetneki úriszéken 40 botot veretett a dobsinai bíróra és két esküdtre.⁶⁶

⁶² OL. NRA. 1221/14.

⁶³ OL. NRA. 1225/7. ad sub A. No. 6. sub O—P.

⁶⁴ OL. NRA. 1221/20., 1221/22., 1224/46. A beiktatás 1730. júl. 24-én történt meg. (OL. NRA. 1221/34.)

⁶⁵ Alighanem téved *Ila Bálint*: Gömör megye. II. köt. Bpest, 1944. 217. l., amikor azt írja, hogy Lányi „a XVIII. század elején fokozatosan szinte monopóliumot szerzett a dobsinai bányászatra”. Lányi ugyan valóban a legnagyobb bányavállalkozó volt Dobsinán, de tőkeereje révén, és nem valamiféle monopólium segítségével. Lányi mellett kiemelkedő bányavállalkozó volt még Dobsinán az iglói Szontagh Gáspár, s rajtuk kívül állandóan három-négy vállalkozó tartott fenn Dobsinán vashámort. A monopólium, amelyről az NRA-iratokban az unalomig szó van, az educillatio monopóliuma. (Ila tévedését egyébként magam is átvettem: *Heckenast*: i. m. 28. l.)

⁶⁶ OL. NRA. 1221/53.

Az erőszakot vizsgálat követte, végül Lányi kénytelen volt kiegyezni a dobsinaiakkal, lényegében a királyi adománylevélben foglaltak alapján.⁶⁷

Az évtizedes villongás során a szembenálló felek elárasztották panaszaiikkal és beadványaikkal a hatóságokat. A szűklátókörű dobsinaiak a szomolnokai bányahivatalnál és a kassai kamarai adminisztrációnál instanciáztak jogaikra hivatkozva, a politikai dolgokban járatos Lányi a bányaművelésben és vaskohászatban kifejtett munkásságát, az osztrák államadósság visszafizetése szempontjából Bécs előtt érdekes réztermelését hánytorgatta fel, s minden dolgával egyenesen az udvari kamarához fordult. Dobsina nagyon sok kellemetlenséget okozott Lányinak, de kapcsolatai révén mindvégig Lányi volt fölül. A földesúr és a város harcából egy epizódot emelek itt ki, mint amely ügyességével és szellemességével jellemzi Lányi egész egyéniségét. Mivel a város területén nem nyithatott kocsmát, a város határától alig 50 lépésre felkért egy földdarabot bányaművelésre, s ezt a bányakönyvbe is beíratta. A dobsinai bányamester, tudván, hogy a szóbanforgó helyen semmi-féle érc nincs, bizonyára kárörvendve jegyezte fel a Muthungot, ám Lányi az ott megnyitott tárna művelését az első néhány öl után abbahagyta, s a pince nagyságú üregben „educillum omnium liquorum in maximum oppidanorum praejudicium erexit”.⁶⁸

A történettudomány nagyon sokat köszönhet Lányi és Dobsina vizsá-lyának. A tömegesen fennmaradt beadványok, vizsgálati és tanúvallatási jegyzőkönyvek őrizték meg számunkra a Lányi-féle magaskohó keletkezésének történetét, számtalan apró mozzanattal, életközeli epizóddal. Ezek az iratok tartották fenn az első magyarországi papírpénz emlékét is.

A papírpénz az európai gazdasági életben, szórványos középkori szükségpénzekről eltekintve, a XVII. század második felében tűnik fel Svédországban, majd a század végén, illetve a századfordulón Angliában és Franciaországban.⁶⁹ Ezekről az észak- és nyugat-európai papírpénzekről azonban Lányi Pál, az első magyarországi papírpénz kibocsátója, aligha értesült. A Habsburg-birodalomban és a német birodalom területén Lányi életében még nem volt forgalomban papírpénz. A papírpénz kibocsátásának ötletét tehát nem a fejlett hitel- és bankviszonyok teremtette pénzjegyek, hanem a pénzszegény Magyarországon gyakran felbukkanó, rézből, ólomból, fából készült szükségpénzek adhatták.⁷⁰

Lányi papírpénze poltura nagyságú (kb. 3 cm átmérőjű) kerek papírdarabka volt, amelyre rányomta nemesi címerét ábrázoló gyűrűspecsétjét, s ezt a papírpénzt bérfizetéskor 1 poltura értékben hozta fogalomba. Saját előadása szerint 1722. január 10-től december 26-ig összesen 224 frt. 15 d. értékben bocsátott ki papírpénzt. Ugyanezen idő alatt 7391 frt. 91 d. összegű munkabért fizetett ki különböző üzemeiben ezüstpénzben. A papírpénz kibocsátását 1723-ban is folytatta, annak ellenére, hogy Gömör megye alispánja felszólította őt a papírpénz forgalombahozatalának abbahagyására. 1724-ben

⁶⁷ OL. NRA. 1106/19.

⁶⁸ OL. NRA. 1221/40.

⁶⁹ *Kupa Mihály*: Kétszázéves a hazai papírpénz (1760—1960). Bpest, 1960. 10—11. l.

⁷⁰ Lányi az udvari kamarához intézett beadványában a dobsinai városi malomban használt fapénzre hivatkozik, továbbá a bécsi városi szegényházban, valamint a bányavidékeken sokfelé használatos, ehhez hasonló szükségpénzekre, amelyekkel különféle kézművesek élnek. OL. NRA. 1221/19.

egy megyei tanúvallatás foglalkozik még Lányi papírpénzével, azután többé nem említik.

A Lányi-féle papírpénzre Dobsina városa hívta fel a hatóságok figyelmét egyik beadványában. A városi tanács nem ismerte fel a dolog nagy horderejét, s a papírpénzkibocsátás feljelentésükben csak az educillatio körüli harc egyik mozzanataként kapott helyet. A szepesi kamarai adminisztráció ismerte fel, hogy ezzel kapcsolatban hamispénzverés vádját lehet emelni Lányi ellen, és a helyettes királyi jogügyigazgatótól kért szakvéleményt. Reviczky János helyettes királyi jogügyigazgató vizsgálatot javasolt annak megállapítására, hogy hamis pénz forgalombahozataláról, vagy a természetben fizetett munkabér egy formájáról van-e szó. A megtartott tanúvallatások ez utóbbit bizonyították.

Lányi munkásainak bérét általában készpénzben fizette, esetenként azonban természetben adott nekik juttatásokat, Lányi állítása szerint a munkások kérésére. A munkabér természetben történő kifizetésének eszköze volt a papírpénz, amelyet csak Lányi kocsmáiban és mészárszékén lehetett beváltani. Lányi azért adatott egységesen 1 poltura értékű papírpénzt munkásainak italtra vagy húsrá szóló utalvány helyett, mert kocsmái és mészáros alkalmazottai analfabéták voltak. Vitathatatlanul anyagi érdekei fűződtek ehhez a megoldáshoz, mert így biztosan eladhatta allodiumának és pálinkafőzőjének termékeit, tehát a természetben fizetett munkabér megtakarítást jelentett számára. Számos munkása panaszolta ezért tanúvallomásában, hogy a papírpénzt akaratauk ellenére el kellett fogadniuk. A papírpénzzel való bérfizetés tehát ebben az esetben a kizsákmányolásnak a korai kapitalizmus történetéből jól ismert módszerét, a természetben fizetett munkabért leplezte. Mint-hogy a papírpénzt csak étel és ital vásárlására lehetett fölhasználni, Lányi eljárása éppen kezdetlegességével bizonyítja, hogy a munkabér a munkaerő újratermelését szolgálja, s a munkaerő újratermelésének követelménye szabja meg a munkabér nagyságát.

Bár Lányi az általa forgalombahozott papírpénz kis mennyiségét hangoztatta, a tanúvallomások alapján megállapítható, hogy a papírpolturák használata túlterjedt Lányi bérmunkásainak körén. Vásároltak vele Lányi kocsmáiban és mészárszékén nem neki dolgozó munkások is, forgalmuk kiterjedt Dobsinára és a környező falvakra. Akadt olyan munkás, Pak Márton, aki Lányi papírpénzével akarta — más pénze nem lévén — állami adóját, a porciót fizetni.⁷¹

A Lányi-féle papírpolturát nyersanyaga emeli ki a különféle alkalmi szükségpénzek sorából, s teszi értékes pénztörténeti kuriózummá. Kibocsátásának időpontja azonban arra mutat, hogy nem csak egyszerűen kuriózum volt. Lányi akkor hozta forgalomba a papírpénzt, amikor magaskohóját üzembe helyezte. A technológiai újítás és a bérfizetésben bevezetett újítás aligha véletlenül történt egy időben. Az időpontok egybeesése csak még jobban kiemeli a tudatosan meghonosított korszerű vaskohászati eljárás és a bizonyára nem tudatosan anticipált modern fizetési eszköz alkalmazásának jelentőségét. Lányi Pál 1722-ben a korabeli magyarországi gazdasági élet leginkább előremutató alakjai közé emelkedett.

Ha nem is ilyen előkelő, de mindenesetre említésre méltó helyet töltött be Magyarország szellemi életében is. Gömör megye 1731. július 3-i közgyűlése

⁷¹ OL. NRA. 1221/17—19., 1223/27., 1073/22.

őt bízta meg a megye tudományos leírásának elkészítésével Bél Mátyás számára. Lányi Pál munkája ma már nincs meg, vagy lappang valahol, úgyhogy nem lehet megállapítani, milyen mértékben szolgált forrásul a Notitia még ma is kiadatlan Gömör megyéjének.⁷² Korabinsky ezenkívül még egy rozsnyói vonatkozású munkáját említi,⁷³ ez azonban valószínűleg a rozsnyói német evangélikus egyház Lányi által megkezdett jegyzőkönyvével⁷⁴ azonos.

Lányi Pál tevékeny élete 1733 nyarán ért véget. Ez év elején még Bécsbe utazott Lotharingiai Ferenchez, Magyarország helytartójához, Gömör megye megbízásából, s 82 napi távollét után április elején tért haza követségéből. Június 8-án még beadványt intézett a szepesi kamarai adminisztrációhoz, augusztus 8-án azonban már „néhai Lányi Pál úr”-ról ír Saygho János helyettes királyi jogügyigazgató.⁷⁵

Lányi Pál változatos, szinte izgalmas életútja egy sokoldalú tehetség egyéni érvényesülésének története. A sajógömöri mészáros fia a nemeslevél megszerzése, a megyei hivatalokban és bányavállalkozásokban megtett első lépései után a Rákóczi-szabadságharc viharában az ország gazdasági vezetői közé emelkedik, majd a szatmári béke után kissé meghajolva, de meg nem törve alispánsággal, országgyűlési követségekkel, tudományos munkával színezett vállalkozói pályát fut be, s mint előkelő középbirtokos, az első magyarországi magaskohó építtetője és tulajdonosa hal meg. Tartalmas életének egymást követő mozzanataiban egy színes egyéniség bontakozik ki. Életét felidézve szinte úgy tűnik, mintha korábban egyedülálló sors jutott volna osztályrészül. De ha figyelmünket Lányi Pál személyéről korára irányítjuk, egymás után bukkannak szemünk elé az analógiák. Nem-nemes bányavállalkozók, akik armálist vásárolnak, tehetséges alulról jött újnemesek, akik megyei és országgyűlési karriert futnak be, kereskedőtőkésék, akik bányákba és ipari vállalkozásokba fektetik tőkéjüket, földbirtokosok, akik kegyetlenül fellépnek jobbágyaik ellen, de ugyanakkor koruk haladó tudományának művelői, itt is, ott is felütik fejüket Magyarországon a XVIII. század első évtizedeiben. Nem áll elszigetelten a dobsinai magaskohó sem. Négy évvel utána, 1726-ban felépül Libetbányán a második, a 30-as évek végén Rhónicon a harmadik. Lányi Pál pályafutása csak egészében egyedi; egyes mozzanatai, különböző oldalai tipikusak. Így lesz Lányi a nem-nemesi származású kapitalista vállalkozó XVIII. századeleji magyarországi típusának különösen szembetűnő megtestesítője. Az ő korában azonban ez a típus még nem tud kibontakozni. Amíg a fejlődés nem tűzi napirendjére Magyarországon is a polgári átalakulást, a nem-nemes tőkésnek, hogy fenntarthassa magát, nemessé kell lennie, a vállalkozónak, hogy felvirágoztathassa vállalkozását, földbirtokossá. A kapitalista tendenciáknak ez a feudális eltorzulása adja meg Lányi Pál életrajzának elméleti tanulságát.

⁷² Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1728—1735. évi jegyzőkönyv. 188. fol. — Bartholomaeides i. m. I—II. l.

⁷³ „... Es hat ein gewisser Lány . . . diese seine Vaterstadt genau nach allen vorgefallenen Veränderungen beschrieben, welche aber irgendwo steckt...” *Korabinsky* : i. m. 608. l.

⁷⁴ OSzKK. Fol. Lat. 2096.

⁷⁵ Rimaszombati áll. lt. (Csehszlovákia), Gömör vm. lt., 1728—1735. évi jegyzőkönyv. 271—273. és 286. fol. — OL. NRA. 1223/10. és 13.

Г. ХЕКЕНАСТ

ПАЛЬ ЛАНЬИ

(К истории раннего капитализма в Венгрии)

Резюме

Паль Ланьи, интересный и значительный деятель истории раннего капитализма в Венгрии, родился около 1670 г. О его происхождении и об условиях его образования известно очень мало. Его отец был мясником в с. Шайогемер, который в 1696 г. купил для себя и для своего сына дворянское звание. Еще до приобретения дворянского звания Паль Ланьи женился на дочери патриция г. Рожньо (Рожнява) и поступил на службу к комитату в качестве специалиста по финансовым делам. Ставший дворянином, он был в течение продолжительного времени военным комиссаром и казначеем комитата Гемер. Еще в юности он вложил свой капитал, происходивший по всей вероятности из торговли и аренды налогов в горное дело и в металлургию. Осенью 1703 г. он присоединился к освободительной войне Ракоци. В 1704 г. Ференц II Ракоци назначил его комиссаром производства селитры и пороха, а в 1705 г. передал ему в аренду все селитровые заводы Венгрии. В эти годы он занимался также производством негоряемой бумаги из асбеста. Назначенный в 1706 г. Ракоци всегосударственным инспектором производства железа, он осознал крупные возможности, которые раскрывались перед ним в черной металлургии. В качестве инспектора производства он сумел выступить как *Verleger* железодельательных мануфактур почти всей страны и государство предоставило ему капитал и вооруженные силы против его деловых конкурентов. В 1707 г. он построил железодельательную мануфактуру в г. Добшина на государственные расходы. Во время упадка освободительной войны Ракоци, когда территория комитата Гемер была занята армиями Габсбургов, князь поставил Ланьи во главе железодельательного завода и монетного двора в г. Мункач (Мукачево). После Сатмарского мира он эмигрировал в Польшу, однако еще в 1711 г. он принял амнистию императора и вернулся на родину. Он присвоил себе построенную в 1707 г. на деньгах государства куруцев железодельательную мануфактуру в Добшине с накопленными там припасами железной руды. Этот завод стал основой его предпринимательской деятельности в черной металлургии. Свою политическую деятельность он поставил также на службу экономических предприятий. С ноября 1711 г. до января 1714 г. он был вице-губернатором комитата Гемер, в это время он приобрел наследство умершего без наследника предпринимателя в горном деле в г. Добшина, Элиаша Антони: шахты, одну медеплавильную и две железодельательных мануфактуры, один трактир, а также земли крепостных крестьян и одно барское поместье. В то же время, в 1712—1715 гг. он был также депутатом своего комитата в государственном собрании, где он выступал одним из руководителей — чрезвычайно умеренной — протестантской дворянской оппозиции и приобрел от палатина дарственную грамоту на находящаяся в своей собственности наследство Антони. Во второй половине 10-х годов XVIII в. он опять приступил к постройке железодельательной мануфактуры в крупных масштабах в г. Добшина. Он призвал квалифицированных работников из Штирии, потом из Саксонии, и по совету саксонских металлургов в 1722 г. он построил первую в Венгрии доменную печь. Занятым здесь наемным рабочим он платил частью пущенные им самим в обращение банкноты. Это были первые банкноты в Венгрии. Банкноты Ланьи представляли собой по существу бонны, которые могли быть обменены на напиток и на пищу в его трактире и в его мясной лавке, таким образом они послужили для осуществления заработной платы в натуре. В качестве депутата на государственном собрании 1722—1723 гг. он приобрел охранительную грамоту от императора на свою доменную печь в Добшине, а бывший депутатом на государственном собрании 1728—1729 гг. он воспользовался случаем, чтобы приобрести дарственную грамоту на часть поместья Четнек. Таким образом он стал между прочим и помещиком г. Добшина. Капиталистический предприниматель превратил жителей центра своего завода в своих крепостных. На конце своей жизни он написал свое имя и в историю науки в Венгрии: в 1731 г. он составил для *Notitia Hungariae* Матьяша Беля главу о комитате Гемер. Он умер в г. Добшина летом 1733 г.

Паль Ланьи является особенно бросающимся в глаза олицетворителем типа капиталистического предпринимателя недворянского происхождения начала XVIII в. в Венгрии. Его карьера свидетельствует о том, что в феодальной Венгрии капиталист недворянского происхождения должен был стать дворянином, чтобы держаться, предприниматель должен был стать помещиком, чтобы приводить к процветанию свое предприятие.

G. HECKENAST

PÁL LÁNYI

(Contributions à l'histoire du capitalisme précoce en Hongrie)

Résumé

Pál Lányi figure marquante et intéressante dans l'histoire des débuts du capitalisme de Hongrie est né en 1670. Quant à son origine et les circonstances de son éducation nous n'avons que peu de documents. Son père, boucher à Sajógömör, acheta la noblesse pour lui-même et pour son fils en 1690. Avant d'avoir acquis la lettre de noblesse Pál Lányi épousa la fille d'un patricien de Rozsnyó et entra en service de comitat comme expert des finances. Après son anoblissement il s'acquittait pendant longtemps des fonctions du *bellicus commissarius* et du caissier du comitat de Gömör. Son capital provenant selon toute probabilité du commerce et de l'affermage des impôts il le plaça dès sa jeunesse aux mines et à la métallurgie. En automne 1703 il se rallia à la guerre d'indépendance de François II Rákóczi. En 1704 François II Rákóczi le nomma commissaire de la fabrication du salpêtre et du poudre et en 1705 il lui accorda en bail toutes les officines produisant du salpêtre. Pendant ces mêmes années il s'occupait de la fabrication du papier incombustible préparé d'asbeste. En 1706 nommé par Rákóczi inspecteur national de métallurgie il reconnut les grandes possibilités qui s'y ouvrirent devant lui. En qualité d'inspecteur de métallurgie il était en mesure d'agir comme le «Verleger» de toutes les fonderies du pays ayant reçu de l'État du capital et de forces armées pour pouvoir agir contre ses concurrents dans ses opérations commerciales. En 1707 il fit bâtir aux frais de l'État une fonderie à Dobsina. A l'époque du déclin de la guerre d'indépendance de François II Rákóczi, lorsque le comitat de Gömör fut occupé par les troupes des Habsbourg, le prince mit Lányi à la tête de la forgerie et de l'atelier monétaire de Munkács. Après la conclusion de la paix de Szatmár il émigra en Pologne, mais en 1711 il profita déjà de l'amnistie lui accordée par l'empereur et rentra en Hongrie. Avec le stock de minerais de fer y accumulé il s'expropria la forgerie de Dobsina édifiée en 1707 aux frais de l'État. C'est cette usine-là qui constituait la base de son entreprise sidérurgique. Son activité politique il l'avait mise également au service de son entreprise économique. De novembre 1711 jusqu'à janvier 1714 il était le sous-préfet du comitat de Gömör et pendant ce temps-là il s'est acquis l'héritage d'Éliás Antoni, entrepreneur minier, mort sans successeurs: des mines, deux forgeries de fer et une forgerie de cuivre, un débit de boisson, des terres serves et un alleu. Dans cette même période, de 1712 à 1715, il était le député de son comitat aux diètes, ou il devint un des dirigeants de l'opposition des petits nobles protestants caractérisés par une déférence extraordinaire et s'acquitt du palatin une lettre de donation pour l'héritage d'Antoni qui se trouvait déjà dans sa possession. Dans la deuxième moitié des années 1710 il entreprit à Dobsina une grande construction de fonderie. Ayant consulté les ouvriers qualifiés qu'il fit venir de la Styrie et de la Saxe il fit bâtir en 1722 le premier haut fourneau (Hochofen) de Hongrie. Les ouvriers salariés qu'il y occupait il les payait en monnaies-papiers, émis par lui-même. C'étaient les premières monnaies-papiers qui avaient circulé en Hongrie. Les monnaies-papiers de Lányi étaient, à vrai dire, des bons pouvant être convertis en boissons dans son débit et en viande dans son boucherie, bons appelés à régler les salaires en nature. Député à la diète de 1722—1723 il réussit à obtenir pour son haut fourneau de Dobsina une lettre de protection impériale, alors qu'à la diète durant de 1728 à 1729 il utilisa sa qualité de député d'obtenir une lettre de donation pour une partie du domaine de Csetnek. Il lui réussit de cette façon de devenir, entre autres, le propriétaire foncier de Dobsina aussi. Les habitants de la résidence de son usine l'entrepreneur capitaliste les rendit ses serfs. A la fin de sa vie son nom devint connu même dans le domaine de la science aussi. C'était lui qui rédigea pour l'ouvrage de Mátyás Bél intitulé *Notitia Hungariae* le chapitre relatif au comitat de Gömör. C'est en été 1733 qu'il est mort à Dobsina.

Pál Lányi, cet entrepreneur capitaliste du XVIIIe siècle est l'incarnation frappante du type connu en Hongrie au début du XVIIIe siècle. Sa carrière fait témoignage de ce que le capitaliste non-noble, s'il entend réussir, il lui faut devenir noble, l'entrepreneur, en effet, pour faire prospérer son entreprise doit devenir propriétaire foncier dans la Hongrie féodale.